

Voor Anja

Iedere menselijke dwaasheid en tekortkoming, ieder menselijk falen, dient met mededogen te worden beschouwd, in het besef dat wij onze eigen dwaasheden en tekortkomingen, ons eigen falen voor ons zien.

Arthur Schopenhauer

Het komt erop aan hoe diep we in onszelf kijken. En als de lichten van de ziel zijn aangestoken, dan zijn we alles tegelijk: schuldig en onschuldig, lafaard en held, dwaas en wijze.

Arthur Schnitzler (in: De weg naar buiten)

Dat we onze instincten tegen het licht kunnen houden, in plaats van argeloos, omdat het nu eenmaal zo is, hun producten in ons bewustzijn te accepteren, daarmee zetten we de eerste stap op weg naar hun ontmanteling wanneer ze ons op het slechte pad dreigen te sturen.

Steven Pinker (in: Ons betere ik)

Inhoudsopgave

Inleiding	9
Wat is populisme?	17
Niet progressief, niet conservatief, maar regressief	29
Wij versus zij	45
‘Hoor wie klopt daar, kinderen...’	57
Veiligheid als obsessie	71
Niet morgen, maar nu	81
‘Hij lijkt op mij’	93
Boos? Of toch een ander gevoel?	111
Waarom (toch nog) ontevreden?	135
Meer smaken dan links	157
Van inzicht naar (enig) uitzicht	177
Slotwoord	199
Noten	203
Gratis online materialen	223

Inleiding

Eind 2016 lunchte ik met een hoogleraar psychologie met wie ik al ruim 30 jaar bevriend ben. Donald Trump was toen net gekozen tot president van de VS en het gesprek kwam daarom als vanzelf op het onderwerp populisme. Nadat we elkaar bevestigd hadden in onze frustratie, vroeg mijn vriend me: ‘Waarom denk je dat Trump heeft gewonnen, Huub?’ Ik herinner me dat ik toen zes verschillende psychologische redenen noemde. Ik bedacht ze niet ter plekke, maar ik had ze in de aanloop naar de verkiezing ’s avonds in bed ‘bij elkaar geredeneerd/ gefantaseerd’. In die periode lag ik elke avond in bed te piekeren en te woelen om de aantrekkingskracht van het populisme te kunnen begrijpen. Ik was blij met de vraag. Ik kon mijn hart luchten en tevens mijn theorie en verklaringen toetsen aan iemand die ik hoog had zitten. Toen ik mijn verklaringen benoemde, merkte ik aan de vragen die hij mij stelde, aan de feedback die hij mij gaf en vooral aan zijn non-verbale reacties, dat wat ik zei hem verraste en hem erg boeide. Dat had ik niet verwacht want voordat ik aan mijn betoog begon, dacht ik dat alles wat ik te berde bracht, platitudes en evidenties waren. Zeker voor een collega-psycholoog. Ik had niet het idee iets te hebben gezegd wat hij niet ook zelf had kunnen bedenken of al lang eerder bedacht zou hebben. Toen ik dezelfde avond weer in bed lag en de uitdrukking op zijn gezicht weer voor me zag – een en al interesse –, besloot ik een droom die ik al sinds mijn studietijd koester, te gaan realiseren: een boek schrijven over een politiek thema.

Tijdens mijn psychologiestudie moest je twee bijvakken - tegenwoordig minors genoemd - volgen buiten de hoofdrichting. Ik koos - naast sociologie - voor politicologie. Na de verplichte colleges kregen wij, de circa zestig studenten die het vak volgden, als eindopdracht een essay te schrijven waarin we een publicatie van Joop den Uyl kritisch moesten becommentariëren. Ik was tijdens mijn psychologiestudie geen hoogvlieger en was het eerste (kritische) jaar ook maar net met de hakken over de sloot gegaan, maar hier gaf de positieve beoordeling van mijn essay mijn zelfvertrouwen plotseling een geweldige boost. Mijn hoogleraar vertelde me dat ik met mijn essay de studenten die politicologie als hoofdrichting hadden gekozen allemaal had afgetroefd. ‘Had ik niet beter politicologie kunnen gaan studeren?’ schoot de dagen erna regelmatig door mijn hoofd. Maar omdat ik mijn studie psychologie zó interessant vond dat ik soms het gevoel had dat ik de poort van het

kennisparadijs was binnen gegaan – tijdens menig college had ik een euforisch gevoel, vergelijkbaar met het high van gelukzalige dronkenschap - kon ik de gedachte aan de overstap vrij snel van me afzetten. Ik herinner me dat ik toen nog wel dacht: ‘Wat zou het mooi zijn om als psycholoog ooit een artikel of boek te schrijven over een politiek thema waarmee ik mezelf en anderen kan verrassen!’ Ik was begin twintig, de tijd van grote dromen.

Na de lunch met de hoogleraar, inmiddels zeven jaar geleden, kwam deze droom die zich al ruim veertig jaar in een geheim hoekje op de zolder van mijn geheugen stil had gehouden, weer naar boven. Ik begon me in te lezen over populisme en er een archief over aan te leggen. Tot maart 2023 had ik nog geen serieuze plannen, laat staan een datum om ook daadwerkelijk het boek te gaan schrijven, maar dat veranderde van de ene op de andere dag toen op 15 maart 2023 de BoerBurgerBeweging onverwacht de grootste partij werd bij de Provinciale Statenverkiezingen. Mijn zorgen van eind 2016, door de verkiezing van Donald Trump tot president van de VS, laaiden in alle hevigheid op. Als de BBB bij de volgende Tweede Kamerverkiezingen maar niet de grootste wordt! zo was mijn vrees. Want als deze partij samen gaat werken met de PVV, met FvD en JA21, en mogelijk ook met de VVD, dan wordt het een zeer machtig rechts blok dat de Nederlandse politiek gaat bepalen. Ik voelde toen plots de urgentie om het boek te gaan schrijven en anderhalve maand later - tijdens de meivakantie – zette ik de eerste regels voor dit boek op papier. Ik wist toen nog niet dat Wilders bij de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november 2023 een kwart van alle stemmen zou winnen en zo de grootste politieke partij van het land zou worden.

Nog meer dan eind 2016, toen ik dat gesprek had met een bevriende hoogleraar, ligt nu de democratie onder vuur. Populistische leiders bepalen, zowel in ons eigen land als erbuiten, in toenemende mate de verkiezingen en het beleid. Deze politieke ontwikkeling is zorgwekkend omdat populistten zich onbeschaamd vijandig uiteten jegens mensen met een andere religie, etniciteit of ander gender. Kijk naar landen waar populistten aan de macht zijn en ze in naam van ‘het volk’ de status quo bedreigen: Hongarije, Slowakije, Turkije, Italië, en - tot voor kort – Polen. En dichterbij huis dreigt ook de populistische golf.

In Duitsland is de populistische AfD aan een enorme opmars bezig. ‘Als er nu verkiezingen zouden worden gehouden, dan zou deze partij na de CDU de grootste zijn’, zo berichtte de

Hoofdstuk 2 Niet progressief, niet conservatief maar regressief

In de bundel *Totaal 2* van Marcel van Roosmalen staat een column waarin de auteur beschrijft hoe hij in zijn jeugd de vakanties doorbracht met zijn ouders. De beginregels van de column⁶:

Mijn ouders waren geen reizigers, maar we gingen toch. Altijd naar Wilderswil, een Zwitsers dorp met uitzicht op de Eiger, Mönch en Jungfrau. Ze huurden er de bovenverdieping van de boerderij van een familie die de hele dag bezig was met het maken van kaas. Die vakanties kon je samenvatten in drie woorden: wandelen, wandelen en wandelen.

Na deze regels weet je het al: in zijn herinnering waren de vakanties met zijn ouders oer- en oersaai. Dat zijn herinnering hem niet bedroog, bewijzen de korte teksten die hij als zestienjarige noteerde in een plakboek dat hij 32 jaar later in een verhuisdoos op zolder aantreft. ‘Zelfs geen televisie!’ ‘Weer kutweer.’ ‘Weer monopoly,’ ‘Weer scrabble.’ En het dorp Wilderswil noemt hij consequent ‘het Zwitserse kutdorp.’ Maar dan, aan het einde, neemt de column deze verrassende wending:

Later zouden ze [=de ouders van Marcel; HB] het nog regelmatig over die heerlijke vakanties in Wilderswil hebben. Naast het sterfbed van mijn vader stond een koebel en mijn zus ging er zelfs op huwelijksreis naar toe. Laatst had ik ook wel weer zin in Wilderswil, ik noemde het tenminste als mogelijke vakantiebestemming. Het was een raadsel hoe dat kon.

In dit hoofdstuk zullen we dit raadsel proberen op te lossen en daarmee tegelijkertijd een van de geheimen van het succes van populistische partijen onthullen. Voordat we dat doen, stel ik je eerst deze zes vragen:

Wat is volgens jou de periode van je leven dat de mooiste muziek werd gemaakt?

Wat is je favoriete film aller tijden?

En wat is je beslissende boek? (Een boek dat zo'n diepe indruk op je maakte dat je er weken niet van loskwam).

Wat was (of is) de belangrijkste gebeurtenis in je leven?

Wat is de gelukkigste herinnering van je leven?

Wat is je droevigste?

Denk even na over deze zes vragen. Verderop in deze paragraaf kom ik op deze vragen terug en wordt ook duidelijk met welk doel ik deze stelde.

Het patina van tijd

Aan het eind van de vorige eeuw hield de vooraanstaande Franse krant *Le Monde* een enquête onder haar lezers naar de honderd beste boeken van de eeuw. Na *De vreemdeling* van Albert Camus eindigde de romancyclus *Op zoek naar de verloren tijd* van Marcel Proust op de tweede plaats. De hoofdboodschap van de romancyclus is dat het heden ongeneeslijk onvolmaakt is en dat de ware schoonheid in het verleden te vinden is, beter gezegd, in de herinnering aan dit verleden. Het bijzondere van ons geheugen is, zo laat Proust zien, dat we ons **de dingen van vroeger als fraaier herinneren dan dat ze in werkelijkheid waren**. De tijd voorziet het verleden van een glans en intensiteit die het op het moment zelf niet had. De Brabantse historicus Olivier Rieter promoveerde in 2018 op een proefschrift waarvan de titel deze bijzondere werking van het geheugen treffend verwoordt⁷: ‘Het patina van tijd.’ Hij omschrijft het als volgt: ‘Hierbij wordt dit verleden vertekend, mooier gemaakt en bij elk herinneringsmoment aangepast en opnieuw toegeëigend.’ Terugkijkend zet het geheugen ons op het verkeerde been. Zonder dat we dat in de gaten hebben. En ook zonder dat het zich door de feiten laat corrigeren. In zijn boek *Proust Was a Neuroscientist* geeft de befaamde Amerikaanse schrijver en neurowetenschapper Jonah Lehrer hiervoor de volgende verklaring⁸: ‘Onze herinneringen zijn cynische dingen, door het brein zo ontworpen dat ze altijd **waar** voelen, ongeacht of de gebeurtenissen zich werkelijk hebben voorgedaan.’ Om die reden sorteert het dan bijvoorbeeld ook weinig effect als je tegen iemand die het verleden verheerlijkt, zegt dat er toen veel meer alcohol werd gedronken dan nu, dat vrouwen vroeger veel vaker dan nu het slachtoffer werden van ongewenste intimiteiten en verkrachting, dat onze samenleving niet gewelddadiger is geworden maar veel vreedzamer⁹, enzovoort. Het geniale van Proust was dat hij zich scherp bewust was van de wijze waarop zijn geest hem

Hoofdstuk 4 ‘Hoor wie klopt daar, kinderen....’

Waar denk je het eerste aan als je de naam van een populistische partij of partijleider hoort? Zit ik er ver naast als ik zeg dat vreemdelingenhaat je eerste associatie is? Populisten en vreemdelingenhaat zijn immers bijna synonieme begrippen.

‘Houd vreemdelingen buiten de deur en sluit voor hen de grenzen. Ze vormen een groot gevaar voor onze samenleving.’ Dit is hun mantra, hun belangrijkste geloofsartikel. Elke keer als de gelegenheid zich voordoet, slaan populistten op dit aambeeld.

Zoals Filip Dewinter van Vlaams Belang in 2018 in het Vlaams parlement¹:

Meneer de premier, vluchtelingen en immigranten zijn als bijen die vliegen naar de confiturepot. Als ge de bijen weg wilt, moet ge de confiturepot afsluiten. En dat doet u niet. De enige oplossing is en blijft: IM-MI-GRA-TIE-STOP voor niet-Europese vluchtelingen en immigranten. Meneer de premier, ga op straat en luister naar de bevolking. DE MENSEN ZIJN HET MOE, DE GRENZEN MOETEN TOE.’

Populisten geloven tot in hun diepste vezels dat hun land er moet zijn voor autochtonen. Alleen voor hen. Geert Wilders zorgde voor veel opschudding door zijn ‘minder Marokkanen’-uitspraak. De Engelse populist Nigel Farage die een sleutelrol vervulde bij de Brexit hamerde bij zijn geslaagde campagne steeds op het aambeeld van de grenzen die gesloten moesten worden voor buitenlanders. Donald Trump wist veel kiezers voor zich te winnen door de belofte een muur te bouwen op de grens met Mexico. De lijst van populistische politici die de grenzen willen sluiten voor buitenlanders is eindeloos lang: Marine le Pen van het Franse Rassemblement National, de Hongaarse president Viktor Orbán in Hongarije, Inger Støjberg in Denemarken, enzovoorts.

In het weekend dat ik dit schrijf – 8 en 9 juli 2023 - is het vierde kabinet-Rutte gevallen. Het breekpunt was... de asielcrisis. Net als in de rest van de wereld is in de Nederlandse politiek immigratie een van de kwesties die het meest zorgt voor verdeeldheid en hoog oplopende emoties. Wat is daarvoor de psychologische verklaring? Hoe is het mogelijk dat velen het eens zijn met de populistten die buitenlanders willen weren? Hoe Erasmus te antwoorden die reeds in 1517 zich afvroeg wat de oorzaak is van vreemdelingenhaat²:

De Engelsen verachten de Fransen enkel omdat ze Fransen zijn. Men heeft een hekel aan Schotten, omdat ze Schotten zijn. De Duitser ligt overhoop met de Fransen en alle twee bestrijden ze de Spanjaard. Wat kan er slechter zijn dan volken die elkaar bestrijden alleen omdat ze andere namen hebben? Er zijn zoveel zaken die hen tot elkaar zouden moeten brengen. Waarom zijn de mensen niet welwillend tegenover de medemensen?

Asielzoekers

In 1965 ging ik, op mijn twaalfde, naar het kleinseminarie en jongensinternaat De Steffenberg in Vught. Het was een spiksplinternieuw gebouw dat maar liefst 3 miljoen gulden – een heel groot bedrag in die tijd – had gekost en dat pas een jaar eerder was opgeleverd. Het gebouw voor de opleiding tot priester, mooi gelegen in een bos ver van het centrum van Vught, zou de geschiedenis ingaan als het laatste internaat dat in Nederland werd gebouwd³. Omdat het aantal priesterroepingen juist vanaf de voltooiing ervan, in rap tempo achteruit ging en er daarom geen aanwas meer van nieuwe leerlingen was, moest het internaat al zes jaar na opening zijn deuren sluiten. Omdat ik er een gelukkige tijd heb doorgebracht, zou ik dolgraag het internaat nog eens willen bezoeken. Helaas kan dat niet meer. In 1971 werd De Steffenberg een instelling voor slechtzienden en dat zou het 25 jaar blijven. In 1996 kwam het pand leeg te staan en wachtte het op een nieuwe bestemming. Maar die zou er niet komen omdat eind 1998 negen rijke Vughtenaren het gebouw voor 6,6 miljoen gulden opkochten om het meteen daarna te laten slopen. Het is nu een landgoed. De toedracht kwam enige tijd later aan het licht: de Vughtenaren die in buurt van De Steffenberg woonden, hadden gehoord van de plannen van het Centraal Orgaan opvang asielzoekers (COA) en de Gemeente Vught om het voormalige internaat c.q. blindeninstituut te gaan gebruiken als asielzoekerscentrum voor gevluchte Kosovaren. Door een snelle koop wisten de negen welgestelde Vughtenaren hier een stokje voor te steken.

Wat een vreselijke lui, die welgestelde Vughtenaren, was mijn eerste gedachte toen ik over de actie van de Vughtenaren hoorde. Toen ik even later tot bedaren was gekomen, stelde ik mezelf de vraag die mijn moeder me leerde stellen als ze me erop betrapte anderen te veroordelen. Wat zou ik zelf gedaan hebben als ik in de schoenen zou hebben gestaan van

Hoofdstuk 7 ‘Hij lijkt op mij’

‘Crooked Hillary’, ‘crazy Nancy’, ‘sleepy Joe’, voor elk van zijn politieke tegenstanders heeft Trump wel een schimpnaam. Als hij ook maar ergens een gaatje ziet, dan speelt hij op de man. Hij lijkt er zichtbaar van te genieten om mensen te beledigen die het niet met hem eens zijn of die kritiek op hem hebben.

Trump is niet de enige. Als er één eigenschap is waarmee populisten zich zichtbaar, of beter hoorbaar, onderscheiden van andere politici, dan is het wel hun taalgebruik. Ze praten doorgaans niet wollig of academisch, maar direct. Ze generen zich daarbij niet om ver over de rode lijn van fatsoen te gaan.

Geert Wilders haalde het GeenStijl-vocabulaire naar de Tweede Kamer. Zo noemde hij de Turkse premier Recep Tayyip Erdoğan ‘een islamitische aap’, minister Sigrid Kaag een ‘heks’, de Tweede Kamer een ‘nepparlement’, zei hij tegen premier Rutte ‘Doe normaal, man’, en voegde tijdens de politieke beschouwingen van 2019 hem deze (slechts ogenschijnlijk) vriendelijke tekst toe¹:

Nederlanders verdienen een premier die Nederlanders op 1 zet, die ‘Nederland eerst’ op zijn voorhoofd heeft staan. Weg van de middelmatigheid, op naar een mooie toekomst voor ons prachtige land. Dus, en ik zeg het in alle vriendelijkheid, ga wat anders doen, premier Rutte. Maak een mooie wereldreis. Zoek een leuke vriendin. Koop een hond. Ga golfen. Je mag kiezen: je mag het ook allemaal doen. Doe wat je leuk vindt. En ik meen het oprecht, ik gun je dat van harte, maar laat Nederland een keer met rust.

Voor de meeste niet-populistische politici is dergelijke taal uit den boze. Ze geloven dat je de kiezer eerst en vooral voor je wint door een goed partijprogramma. Ze menen ook dat de kiezer vooral let op wát ze zeggen, dus op de inhoud en veel minder op hoe ze het zeggen, de verpakking. En ook dat ze in het debat met hun politieke tegenstanders, tegenover journalisten en in tweets nette taal moeten bezigen en dat het in hun nadeel werkt als ze hun zelfbeheersing verliezen en onkiese taal gaan gebruiken. Populistische politici denken hier anders over. Ze doen geen moeite om hun uitspraken te toetsen aan de regels van de parlementaire etiquette.

Trump, Wilders en veel andere populisten hebben ondanks hun onorthodoxe taalgebruik toch veel kiezers voor zich kunnen winnen. Of is het beter om in deze zin het woord 'ondanks' te vervangen door 'dankzij'? Trump slaagde er immers in om 'crooked Hillary' te verslaan. Kortom, hoe komt het dat populisten, met hun bij vlagen vulgaire taalgebruik, toch het vertrouwen krijgen van veel kiezers?

Zoeken naar overeenkomsten

Ruim tien jaar geleden keek ik met onze dochter die toen veertien was, vaak naar datingprogramma's. (Ik was kennelijk niet de enige, want waren ruim tien jaar geleden deze programma's alleen op commerciële zenders te zien, nu geneert ook publiekszender Nederland 3 zich er niet meer voor programma's als *First dates* uit te zenden.) Wat ik me nu vooral van deze programma's herinner is dat stellen die elkaar voor het eerst ontmoetten in de hoop op een vaste relatie, vooral op zoek waren naar bronnen van gelijkens, waarbij hun ogen telkens gingen stralen als ze er een vonden. De kans dat de vonk oversprong en het tot een vervolgspraak kwam, steeg naarmate ze meer met elkaar gemeen meenden te hebben. Het maakte niet uit wat ze dan deelden: opgegroeid zijn in een gebroken gezin, muziekvoorkeur, lievelingsgerecht of -drank, een hobby of liefhebberij, toekomstdromen of ambities, angsten en verlangens, wel of geen kindervens. Dat en nog veel meer mocht het zijn. Het enige wat leek te tellen was iets van herkenning.

Ons emotionele brein zoekt bij de ander dan ook koortsachtig naar iets dat vertrouwd is. Zodra het iets vindt, ervaar we een kortstondige kick en oordelen we dat het goed is. Zelfs zoiets onbetekenends als op dezelfde dag jarig zijn of dezelfde voor- of achternaam hebben, schept een band. Hoe groot de kracht van een bepaalde gelijkens of verwantschap kan zijn, zelfs van de meest onbetekenende, illustreert het volgende verhaal².

In de Tweede Wereldoorlog lukte het Britse commando's om op Kreta de Duitse generaal Heinrich Kreipe te kidnappen. Daarna moesten ze een gevaarlijke mars ondernemen naar de kust waar een Brits schip klaar lag. Op een dag zagen ze de sneeuw op de top van de hoogste berg van Kreta. Kreipe mompelde toen voor zichzelf uit de eerste regels van een lofdicht van Horatius over een met sneeuw bedekte berg. In het Latijn. De Britse bevelhebber Patrick Leigh Fermor haakte in en ging verder met het gedicht. De twee mannen realiseerden zich dat ze, in Leigh Fermors woorden, 'gedronken hadden uit dezelfde bron'. Leigh Fermor zag

Hoofdstuk 8 Boos? Of toch een ander gevoel?

*Waarom is de burger boos? Over hedendaags populisme*¹. Zo luidt de titel van een boek uit 2010 van historicus Maarten van Rossem. Op de achterkant van het boek staat slechts deze ene zin: ‘Hoe komt het dat steeds meer Nederlanders de overheid, het politieke systeem en de maatschappelijke elite als de vijand zien?’ In de periode dat Van Rossem het boek schreef, was ‘de boze witte man’ in de media bijna synoniem met ‘de kiezer die op een populistische partij stemt’. Ook Van Rossem neemt voetstoots aan dat de burger die op een populistische partij stemt per definitie hiermee protesteert en dat achter zijn protest boosheid schuilt. Ik las het boek onlangs met veel plezier, maar omdat Van Rossem nergens duidelijk maakt of bewijst dat de burger daadwerkelijk boos is, hield ik er toch een onvoldaan gevoel aan over.

Is de kiezer boos?

Laten we eens aannemen dat Van Rossem voor het schrijven van zijn boek met boze burgers heeft gesproken, dan komt bij mij deze ene vraag naar boven: ‘Waren de boze burgers ook daadwerkelijk kwaad?’ Wees gerust als je niet begrijpt wat ik met deze zin wil zeggen. Als je even verder leest, komt er opheldering.

In zijn eerder door mij aangehaalde, monumentale romancyclus *Op zoek naar de verloren tijd* laat de Franse schrijver Marcel Proust de verteller en hoofdpersoon zeggen: ‘Wanneer ik vond dat Albertine niet lief tegen me deed, zei ik haar dat niet, maar werd ik onaangenaam.’ Is dit niet vreemd? Verdrietig zijn en in plaats van dit te uiten, dan onaangenaam worden?

In haar boek *Inspirerende wijsheid van vrouwen voor vrouwen*² onthult de Amerikaanse journaliste Gallagher haar tien grootste ontdekkingen over de aard van mannen, en een van deze tien gaat juist over de boosheid van mannen. Ze schrijft: ‘Veel emoties van mannen worden geuit door boosheid. Ze zijn gesocialiseerd om hun emoties binnen te houden. Angst uit zich als boosheid. Dat geldt ook voor frustraties. En verdriet. Zelfs jaloezie.’

Toen ik dit las, moest ik aan mijn vader denken die op 58-jarige leeftijd Parkinson kreeg en vijf jaar later ook dementie. Mijn moeder heeft hem zo lang mogelijk thuis proberen te verzorgen. Op een gegeven moment ging het niet meer omdat hij heel agressief werd. Met